

Bírálat

Molnárné Kovács Judit: „A viszonyosságon túl – Az igazságtalanságra adott proszociális válasz” című akadémiai doktori értekezéséről

1. A formai követelmények teljesülése

A 210 oldal hosszú munka *két részből áll*: az első rész a téma 146 oldalas kifejtése, az ezt követő második részben található az 1 oldal köszönetnyilvánítás, a 23 oldal irodalomjegyzék, a táblázatok és ábrák jegyzéke és a mellékletek (vizsgálati leírások, statisztikai elemzések). Az értekezést bevezető „Témakijelölés és a dolgozat felépítése” című 2 oldalas bevezető szerint a Melléklet „a bemutatott kutatásokban alkalmazott összes vizsgálóeszközt tartalmazza, továbbá az adatelemzésnek olyan mozzanatait, melyek ugyan fontosak, de a főszöveg arányait felborították volna, ha nem a mellékletben jelennek meg”.

A szerző jól döntött: a „főszöveg” valóban „arányos” (jól olvasható), a melléklet meggyőzően korrekt, a vizsgálatokat jól dokumentálja – nem merülhet fel kétség afelől, hogy *a disszertáció hiteles adatokat tartalmaz*.

(A doktori mű által tárgyalt kérdéskörben a pályázó által közzétett publikációkat *összegyűjtve* csak a *Tézisekben* találtam meg: a 20 év során készült 22 írás közül 4 angol nyelvű; az értekezés írója 9-ben első (ebből 4-ben egyedüli) szerző (beleértve a PhD és a habilitációs értekezést is).

A „*Témakijelölés és a dolgozat felépítése*” című részben a szerző tömören összefoglalja, milyen kérdésekre keresi a választ és azt is felsorolja, hogy az egyes fejezetek miről szólnak. Segítette volna a bírálót (és talán az olvasót), ha e két bekezdés helyett (mellett?) pontokba szedett célmeghatározás keretében tudhatta volna meg, hogy milyen *téziseket* akar a szerző igazolni, és így a disszertáció elolvasása során könnyen összevethette volna a kitűzött célt az elért eredményekkel. Készséggel elismerem, hogy némi nyomozás után a disszertáció 7. oldalán található

kérdések az Értekezés Téziseiben kis változtatással visszaköszönnek – ha az 1. és 2. kérdést egy kérdésnek tekintem, akkor ez megfelel a *Tézisek* 7. oldalán „A kutatások és azok eredményei” című rész első, összetett mondatának, és a többi kérdés azonos sorszámmal megjelenik a Tézisek 9-14. oldalán –, de így sem könnyű eligazodni a kérdések/válaszok/tezisek dzsungelében.

Az ezt követő 9 fejezet jól strukturáltan mutatja be a lehetséges válaszokat. Az olvasót a fejezetek végén rövid „összefoglalás” -ok segítik. A főszöveget záró „Összegzés” (134-146. oldal) sorra veszi, mennyire sikerült a 11 tézist igazolni, áttekinti a gyakorlati vonatkozásokat és a kutatások „limitációit”.

A 14 táblázat és 15 ábra világos és jól szerkesztett.

Az olvasót a szerző letisztult, átgondolt, őszinte *szöveggel* tiszteli meg, amely egyszerre tudományos és olvasható. Olyan szöveggel, amelyből nyilvánvaló, hogy gazdag és releváns irodalom feldolgozása alapján jutott el arra a szintre, ahol már könnyedén tud írni ezekről a nehéz témákról. (Nekem külön is tetszenek az olyan címek, mint a „*Menethibás csavar: a provokálhatatlanok türelme*”.)

A téma *irodalmi feldolgozása* jórészt az 1-3. fejezetben (9-45. oldal), valamint a 6. (81-95. oldal) és a 9. fejezetben (126-132. oldal) található, és a szerző naprakész és alapos irodalmi tájékozottságáról, elmélyült elméleti felkészültségéről tanúskodik. Érdeme, hogy kitekint az igazságosság közgazdasági, filozófiai, jogi, politikai stb. vetületére, de alapvetően megmarad a *pszichológia* témakörében. A szerző a többi fejezetben is jó érzékkel hivatkozik az empirikus vizsgálatait leginkább megvilágító írásokra.

Összefoglalva: *a formai követelményeknek a szerző maradéktalanul eleget tett.* (Ahol a témának megfelelően, a logikusabb megértés érdekében lazított a szokásos „disszertáció-sémán”, az eredmény – az „elkészült mű”, amely egyszerre olvasható tudományos szöveg és „szabályos disszertáció” – többnyire a szerzőt igazolta.)

2. Tartalmi megjegyzések

Molnárné Kovács Judit több mint két évtizede dicséretes kitartással kutatja az igazságosság/bizalom/együttműködés/megbocsátás/méltányosság/nagylelkűség/megegyezésre törekvés témakörét (ahogy ő nevezi: az „igazságosság-tematikát”). Mint írja, a „szociálpszichológiában az igazságosság-tematikát a csereelmélet vázolta fel” (azokat a viszonyokat ápoljuk, melyekből nyereségünk van), őt azonban elsősorban az foglalkoztatja, hogy „a viszonyosságon túl maga a kapcsolat is tud nagyon fontos lenni”, „az igazságtalanságra kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is élő válaszolás... nem feltétlenül... a helyzetükre rá nem látók jellemzője.” Ehhez a fontos, aktuális, izgalmas, érzékeny, komplex témakörhöz próbál „a tudománnyal szemben támasztott mércéket követve” közelíteni. Ebből származnak a disszertáció erényei és természetes hiányosságai is.

2.1 Tartalmi ismertetés

Szükségesnek tartottam, hogy részben magamnak, részben a szerzőnek összefoglaljam, hogyan látom a disszertáció tartalmát, de ezt a részt – különösen, ha a disszertáció tartalmát más bíráló is leírta – nem kell feltétlenül a védésen felolvasni.

Az *1. fejezet* világosan elhelyezi a témát a pszichológiában (leválasztva azt a jogi, közgazdasági, filozófiai megközelítésektől) és hangsúlyozza, hogy a disszertáció – a címnek megfelelően – „az igazságtalanságra adott proszociális válasz” problematikájára koncentrálnak.

A *2. fejezet* az igazságtalanságra adott stressz-válaszokból kiindulva, az igazságtalanság büntetésén/az igazságosság jutalmazásán (a viszonzáson) keresztül jut el a megbocsátásig, mint tipikus proszociális válaszig.

A *3. fejezet* arra keresi a választ, hogy „az emberek sokszor miért tűrik a velük szemben elkövetett igazságtalanságokat” és azt a különálló véleményt hangsúlyozza, hogy „az igazságtalanságra kapcsolatfenntartással, akár még kapcsolaterősítéssel is élő válasz... nem feltétlenül saját-érdek ellenes, meglehetősen elterjedt, és nem csak a helyzetükre rá nem látók jellemzője”.

A 4. fejezet két részre oszlik: az első rész – továbbra is az irodalom alapján – azt mutatja be, hogy a pénz, a hatalom, a normák, a kapcsolat, a (kulturálisan eltérő) moralitás hogyan szolgált „érveket” a kapcsolatszerzésre, felismert igazságtalanság esetén. A fejezet második részében kezdődnek a saját kutatások leírásai: három szellemes, jól lebonyolított kutatás bemutatása, melyek azt illusztrálják, hogy „még laboratóriumi anonim körülmények között is... mennyire vigyázunk a kapcsolatainkra”. Ezek – a Tézisek megfogalmazása szerint – előkészítik „azokat a vizsgálatokat, melyek szintén amellet szólnak, hogy az igazságtalanság elmélyedése, szó nélkül hagyása nem feltétlenül érdekelles”.

Az 5. fejezet egésze három saját vizsgálatot mutat be, szellemes címe szerint „az észlelt igazságtalanságot viszonzatlanul hagyók nyugalma” -ról:

- A „Menethibás csavar: a provokálatlanok türelme” fantázianeveű vizsgálat „célkitűzése az volt, hogy a kibomló konfliktusokban mutassunk rá a viszonzatlan békülési kezdeményezés tapasztalatának a konfliktusrendezésre nézve káros következményére”. A szerző következtetése: „a velük szemben elkövetett normasértést viszonzatlanul hagyók nem vakok a normasértésre, de a normasértés vagy nem zaklatja föl őket annyira, hogy az cselekvésre sarkallja őket, vagy pedig cselekvés nélkül is sikerül hamar túljutniuk a fölzaklatottságon (esetleg mindkettő)”.
- A következő vizsgálatból a szerző azt a következtetést vonja le, hogy „az emberek jó részére valószínűleg nem igaz, hogy megnyugvást az igazságtalan élethelyzetekben számukra a magukért való kiállítás hoz”.
- A harmadik vizsgálat három következtetése: „Feszültségoldó képessége... a történés... megbeszélésének is van.”, „A tisztázás célja a döntéshozó, és nem a másik érintett” és „...feszültség-csökkentő ereje a kapcsolatrendező, konstruktív válaszoknak is van”.

A 6. fejezet irodalmi adatok alapján való elmélkedés „az igazságtalanságra adott válaszokat befolyásoló egyéni tényezők” -ről. A szerző ezek közül a következőket veszi sorra: az igazságos világba vetett hit mértéke, az igazságosságra való érzékenység, a proszocialitás, a vallásosság, a megbocsájtási hajlandóság. (Az élet néhány nagy

kérdését érinti itt a szerző a disszertáció kontextusába helyezve.)

A 7. fejezet indokolja a 6.-at: ez ismét a szerző vizsgálatait tartalmazza – egy eddig még nem említett vizsgálatot és négy korábban ismertetett vizsgálat feldolgozását a 6. fejezetben vázolt „egyéni tényezők” szempontjából. Az első vizsgálat a szerző szerint „arról informál bennünket, hogy a normasértésre adott reakciókat... a *proszocialitás* már észleleti szinten is befolyásolni képes: az őket ért sérelmeket a magukon kívül a mások jutalmával is sokat törődő... személyek nagyvonalúbban kezelik..., mint az önérdekvezérelt személyek”.

– A „menethibás csavar” vizsgálatra visszatérve kiderült, hogy a „bosszú-játékba” be nem vonódott személyek „jellemzően *együttműködő társas értékorientációjúak*”.

– A *vallásossággal* kapcsolatos vizsgálatra visszatérve kiderült, hogy „az igazságtalanságra való válaszdás vonatkozásában a vallásos személyekre különösképpen jellemző... a türelmes reakció, mely segít megőrizni a kapcsolatokat.”

– A vetélytársak bírálatával kapcsolatos vinyetta vizsgálat másodelemzéséből ehelyütt a szerző arra a következtetésre jutott, hogy „a *proszocialitás* nem csak társadalmi, de interperszonális szinten is valószínűsíti az igazságtalan döntéshozói magatartással való szembeszállást, akár a saját érdek rovására”.

– Végül, még egyszer visszatérve a *vallásossággal* kapcsolatos vizsgálatra, a szerző elemzéseiben arra jutott, hogy a *megbocsátás*, mint személyiségjegy „leginkább az igazságtalanságokra adott érzelmi reakciókkal mutat komoly összefüggést”.

A 8. fejezet a *döntéshozó* igazságra törekvését és az igazságtalanságra adott válaszait járja körül, némi irodalmi áttekintés után a szerző vinyetta-módszerrel végzett vizsgálatának alapos elemzésével. A vizsgálat elsősorban „a bocsánatkérés tartalmának a hatását vizsgálta a megbocsátásra és a bizalomra”. A kutatás megerősítette, hogy a „sértésért való bocsánatkérés a sértettben a normasértésért való felelősségvállalás és bánkódás (belátás) észleletén keresztül váltja ki a megbocsátást”.

A 9. fejezet „az igazságtalanságra tanúként adott *proszociális* válaszok” -ról szól. A téma irodalmi feldolgozásán túl a szerző „egyértelműen állást foglal” „a

rendszer szintű igazságtalanságokkal szemben való határozott, de mederben tartott fellépés mellett”.

2.2 Tézisek és új tudományos eredmények

Az *Összegzést* a szerző azzal kezdi, hogy röviden (3 oldal) áttekinti a disszertáció fő vonulatának tekinthető *kapcsolatiság-hatékonyság* kérdését, és újra „a sértett oldaláról induló kapcsolatjavító konstruktív kezdeményezések” jelentőségére hívja fel a figyelmet.

Ezt követi „a dolgozat hozzájárulása a pszichológiai tudományokhoz” című rész. Szokatlan módon csak itt jelennek meg a *Tézisek*, melyekről tisztemnek megfelelően nyilatkozom, hogy közülük melyeket fogadom el új tudományos eredményként:

1. (Az egynek tekintett első és második kérdésre vonatkozó) 1. *Tézis*: Megértem, hogy a szerző „a dolgozat egyik legfontosabb hozamának a dolgozatnak a szemléletét” tartja, méltányolom e szemlélet frissességét, a szerzőnek „a szakirodalom tüzetes áttanulmányozásával” kialakított véleményét, álláspontját, de nem látom elég egyértelműen megfogalmazva e tézist ahhoz, hogy „új tudományos eredménynek” lehessen tekinteni.
2. (A következő – ily módon másodikként tekintett – kérdésre vonatkozó) 2. *Tézis*: Az *igazságtalansági tapasztalatot követő feszültség viszonzó válasz nélkül is csökkenthető*.

Az 5. fejezetben található kísérlet és kérdőíves vizsgálat együttes értékelését új tudományos eredményként *elfogadom*.

3. (A harmadik kérdésre vonatkozó 3.-6. *Tézis*: *A konstruktív kapcsolat-reparáló aktivitás csökkentheti az igazságtalanság nyomán előálló stresszt*.

Valóban az lett az eredménye az 5.3 részben ismertetett, vinyetta módszerrel végzett vizsgálatnak, amit a szerző ezekben a tézisekben megfogalmazott, de ez ilyen határozottan – a szerző által is ismertetett limitációk miatt – nem fordítható általánosítható tézisekbe. Ha a szerző elfogadja „3. Tézisként” az ő kérdését általam állításba átfordított mondatot, ezt *elfogadom* új tudományos eredményként.

Az egyéni tényezőkre vonatkozó 4. kérdésre vizsgálatai alapján négy tézissel (7.-10. Tézis) reagált a szerző:

4. 7. Tézis: *A proszocialitás... pozitív összefüggést mutat ...a viszonyossági keretből való kilépéssel.* A szerző vizsgálatai erre mutatnak – új tudományos eredményként *elfogadom.*

5. 8. Tézis: *Igazságtalan rossz kimenetel esetében az áldozati érzékenység a viszonyossági keretbe beleillő válasszal jár együtt, míg igazságtalan jó kimenetel esetében a kezdeményezetti érzékenység a viszonyossági keretből kilépő válasszal.* A szerző vizsgálatai erre mutatnak – *elfogadom* új tudományos eredményként.

6. 9. Tézis: *A megbocsátási hajlandóság és az, hogy a személy viszonzó, vagy nem viszonzó módon válaszol, nem függ össze, mindazonáltal az erősebb mértékben vonásmegbocsátó személyek az őket közeli kapcsolataikban érő igazságtalanságok után hamarabb megnyugodnak.*

Érdekesnek tartom a szerzőnek ezeket az eredményeit is, de további vizsgálatokat tartok szükségesnek ilyesfajta határozott kijelentésekhez (különösen, ami az összefüggés hiányát illeti). Ezt a Tézist *nem fogadom el* tudományosan bizonyított új eredménynek.

7. 10. Tézis: *A közeli kapcsolatban történt igazságtalanságokra adott válaszokkal kapcsolatban a vallásos személyekre még annál is jellemzőbb a nemviszonzási keretben gondolkodás, mint amennyire az a nem-vallásos személyekre jellemző.*

A szerző valóban szignifikáns különbséget talált, de a különbség – ismét csak a szerző által elismert „limitációkat” figyelembe véve – nem tűnik olyan nagyoknak, hogy egy ilyen jellegű (nagy jelentőségű), határozott állítás jogos lenne: ezért ezt *nem fogadom el* új tudományos eredménynek.

8. Az utolsó kérdéssel kapcsolatos a 11. Tézis: *A hibabelátó bocsánatkérés erősebb megbocsátáshoz, és a hibabelátó bocsánatkérés nyomán ébresztett észlelt belátás nagyobb bizalomhoz vezet...*

Ezt a Tézist igazolva látom és új tudományos eredményként *elfogadom.*

Ha a szerző vagy a nyilvános vita résztvevői meggyőznek arról, hogy az általam el nem fogadott tézisek is bizonyítottan új tudományos eredmények, élni fogok az MTA Doktori Szabályzata által biztosított jogommal és meg fogom változtatni ezekkel kapcsolatos véleményemet.

Összességében Molnárné Kovács Judit akadémiai doktori értekezését *nyilvános vitára alkalmasnak tartom*, és sikeres védés esetén az MTA doktora cím odaítélését feltétlenül támogatom.

Klein Sándor

az MTA doktora (pszichológiai tudomány)
professor emeritus
Pécsi Tudományegyetem

2022 április 19.